

אנו חיים בתקופה מורכבת ש"חושך ואור משמשים בה בעירובייה². מצד אחד לאחר שנות גלות ארוכות, סבל והשפלה, זכינו ל"אתחלתא דגאולה" ולהקמת מדינת ישראל. תוך זמן קצר נהייתה מדינת ישראל לאחת המדינות המתקדמות בעולם, מדינה משגשגת ומתפתחת. גם

בתחום הרוחני ניתן להצביע על היקף חסר תקדים של לומדי תורה ובתי מדרש ששוקדים על התורה יומם ולילה. ומצד שני לא הגענו עדיין אל המנוחה ואל הנחלה. אנו מצויים עדיין בעיצומה של מלחמה קיומית מול אויבינו שרוצים לכלותנו, ובקרבתנו מתפתחות מגמות פוסט ציוניות שמסכנות את קיומנו ואת ההישגים שהושגו. דומה שמורכבות התקופה גורמת ל"לקוי מאורות" - להתפתחות מגמות קצרות טווח שמתעלמות מהשלכותיהן המסוכנות לטווחים הארוכים, ומעמידות בסכנה את כל ההישגים שהושגו עד כה.

ניתן להצביע על מגמות אלה בכמה תחומים: **בתחום האתוס הלאומי**: בקרב חלק מדור הבנים החזון הציוני וההתיישבותי שהגיע את דור הבונים והאבות המייסדים כבר אינו רלוונטי, כתוצאה מכך הוא מצוי במשבר זהות רוחני ותרבותי ולאומי. אולם במקום לגבש אלטרנטיבה ציונית רלוונטית מתפתחת אצלו מגמה פוסט ציונית ורב תרבותית, אשר מטשטשת את היחוד של האתוס הציוני. מגמה זו עלולה להפוך את מדינת ישראל מ"מדינת היהודים" ל"מדינת כל אזרחיה". שינוי מסוג זה עלול להשמיט את הבסיס הערכי והמוסרי של מדינת ישראל ולסכן את המשך קיומה.

בתחום הפוליטי: המערכת הפוליטית והשלטונית מתנהלת בצורה סקטוריאלית וכוחנית, משתלחת וסכסכנית, בלי להתחשב בכך שהיא עלולה לגרום לאי יציבות, להעדר מדיניות רציפה ויציבה, ליצירת כאוס שלטוני, ולהגברת הקיטוב בחברה. גם התהפוכות והמשברים הפוליטיים והחברתיים שמתרחשים חדשות לבקרים גורמים להחלשת החוסן הלאומי וכח העמידה הקולקטיבי. כל אלה אינם גורמים להרהור שני האם לא נכון לשנות כיוון.

בתחום הביטחוני: מערכת הביטחון של מדינת ישראל מתנהלת בצורה פרדוקסלית. מצד אחד היא נהנית מעדיפות על פני אויביה, יש לה צבא מהמשוכללים בעולם שמשגי הישגים במלחמתו באויבי המדינה ובארגוני הטרור, אולם המדיניות הביטחונית מטילה על צה"ל מגבלות וסייגים שמונעים ממנו להגיע להכרעה, תוך התעלמות מכך שהעדר הכרעה מיידי מסכנת את מדינת ישראל, וגורמת לחיזוק הגורמים המיליטנטיים שבקרב אויביה.

בתחום המדיני: למרות ההישגים בלחימה מתבצעים מהלכים חד צדדים ונסיגות חד צדדיות והריסת ישובים פורחים תוך התעלמות מכך שבהרס העצמי של מפעל ההתיישבות יש פשיטת רגל ערכית ומוסרית, התכחשות לחזון הציוני, איום על שלמות החברה והצבא ו"רוח גבית לטרור".

המגמות הללו מאיימות להוריד לטמיון את ההישגים שהושגו בעמל רב ובמסירות מאז הקמת המדינה. אולם בקרב מגזרים מובילים בחברה הישראלית קיימת התעלמות מוחלטת מכך! אמנם יש גורמים שמתרעים מפני מה שעלול להתרחש כתוצאה ממגמות אלה ומציגים תחזיות קודרות, אך הם

הכניסה ל"מיצר" ב"בין המצרים" - הלקח לדורות ההכחשה שבטרם פורענות והנחמה שלאחריה

הרב: אליעזר חיים שנוולד

ראש ישיבת ההסדר מאיר הראל מודיעין (אל"מ במיל)
ת ד פ י ס מ י ו ח ד ל ת ל מ י ד י ה י ש י ב ה

תוכן

הקדמה

- "בין המצרים" הפשט והמדרש
- מה מאפיין את שני "המצרים".
- "מצרה" ל"פורענות" - ואבדן מוחלט, כ"מי שמתו מוטל לפניו".
- ד.שבים בתהליך החורבן -ה"כתובת שעל הקיר" ואי ניצול הזדמנויות למניעת הפורענות
- ה. שלב של פורענות - אין מנחמין לאדם בזמן שמתו מוטל לפניו.
- ו. ניצני הנחמה והגאולה האלקית, שזרועים בתוך הפורענות.
- ז. מנהגי גאולה המבצעים בינות למנהגי האבילות בט' באב.
- ח. הלקח לדורות

הקדמה

פעמים רבות עולה שאלה על משמעותם של הצומות לימינו. וכן יש שואלים מדוע יש ריבוי של צומות לזכר אירועי החורבן, מדוע אין די בציון אירוע אחד כגון ט' באב שהוא עצם החורבן, ויכול לכלול בתוכו אזכור של כל שאר האירועים שהתחוללו עד החורבן?

ברקע לשאלות אלה עומדת שאלה אחרת: האם הצומות על אירועי העבר נועדו רק כדי לשמר את הזיכרון ההיסטורי שלנו, או שלצומות יש גם משמעות רוחנית אקטואלית?

קרוב לוודאי ששתי האפשרויות נכונות. מצד אחד הצומות משמרים בתודעתנו את הזיכרון ההיסטורי הלאומי שלנו. הם מחיים עבורנו את חטאי העבר ומחדליו ומזכירים לנו מנין באנו ולאן אנו הולכים.

מאידך לצומות יש חשיבות אקטואלית משום שהם יוצרים תשתית של הפקת לקחים מהעבר, כדי להבטיח שלא נחזור על טעויות העבר. וכבר אמר אחד מאבות הישוב: "עם שאין לו קשר עם העבר לא יהיה לו עתיד". אולם למשמעות האקטואלית של הצומות יש גם קומה נוספת. מבית מדרשו של הרמח"ל למדנו¹ שכל מועד שהוא זכר לעבר, איננו רק זיכרון על מה שהיה. יש לזמן שבו הוא חל תוכן רוחני מיוחד, אקטואלי, אותו נוכל לספוג לתוכנו, ובאמצעותו נתקדם בעבודת ד'. כך גם בימי הצומות. ככל שנתבונן בו ונסה להפנימו כך נזכה לספוג ממנו אורות רבים יותר.

הפקת לקחים מהעבר יכולה להיעשות בשתי אופנים: הראשון באופן נקודתי: לגבי אירוע מסוים, והשני: באופן כללי לגבי תקופה ומאפייניה. במאמר זה אנו מבקשים לנסות להפיק מאירועי החורבן ובין המצרים לקחים כלליים לגבי תקופתנו ומאפייניה.

² ראה "מאמר הדור" לרב קוק זצ"ל.

¹ דרך ד' לרמח"ל חלק ד'.

הכתוב מדמה את ירושלים ואת עם ישראל כמי שנס על נפשו מפני אויב, ומוצא את עצמו בגיא ללא מוצא. כדי להבין את המשל המובא בפסוק יש ללמוד מדברי הנביאים על ההתנהלות של עם ישראל וירושלים בתקופת החורבן. הנביאים הוכיחו את עם ישראל על התנהלותו הקלוקלת ודרשו ממנו לחולל שינוי משמעותי ולחזור בתשובה, הם גם הזהירו מפני פורענות מתקרבת אם עם ישראל וירושלים לא יחזרו בתשובה. אולם עם ישראל התעלם מדרישות הנביאים והתכחש לפורענות המתקרבת ושכנע את עצמו מבחינה אידיאולוגית שלא יאונה לו כל רע באמרו⁵: "היכל ד' היכל ד' היכל ד' המה". כלומר לא יעלה על הדעת שהקב"ה יביא פורענות על עמו עירו ומקדשו. האידיאולוגיה הזו אפשרה לו להמשיך בהתנהלותו בלי שיצטרך לחולל שינוי. מצד שני עבר זמן רב בין הנבואה לבין הפורענות ובניתיים נופפו בפני הנביא - הרואה אתה שלא קרה מאומה ונבואתך נסתה לצייר תמונה קודרת יותר מהמציאות האמיתית. בדרך זו חיזק עם ישראל את בטחונו שלא יאונה לו כל רע ושאינו לחשוש מאזהרות הנביא. מצב זה דומה למי שנס על נפשו מפני רדפו ובנתיב מנוסתו הוא מצליח להתרחק מרודפו ואז הוא מדמה בנפשו שחפצו עולה בידו, ואיבד לא יצליח להשיגו. אולם אין הוא שם לב שנתיב מנוסתו מוביל אותו למקום צר - ל"בין המצרים", שבסופו יש קיר ללא מוצא. ובעוד זמן קצר ימצא את עצמו ב"אין מוצא" מוקף קירות תלולים מכל עבר, ואז כבר המצב אבוד ועוד זמן קצר הרודפים ישיגוהו. כך גם מבאר המלבי"ם את דברי הנביא יחזקאל⁶: "וְגַב־אֵהָ הַנְּהָ בָאָה וַיִּדְעוּ כִּי נָבִיא הוּא בְּתוֹכָם".

ובבאה - אמנם על מה שהנביא מנבא להם עתידות ומזהיר כי יבא עליהם פורעניות לא ישיתו לב ולא יאמינו לדבריו עד יבא הפורעניות שנבא, ואז אין תועלת במה ששמעו דברי הנביא אחרי שלא עשו תשובה לעכב את הרעה כי בבאה הנה - כבר באה - ונהיה הרע, ואין תועלת רק מה שידעו - אח"כ כי נביא היה בתוכם - שאז יאמינו שהיא נבואה אמיתית, ואז כבר אי"א לתקן הרע העבר⁷:

הנמשל של "בין המצרים" קשור לתופעה פסיכולוגית וסוציולוגית של חברה בטרם פורענות, במצב זה יש סבירות גבוהה להיווצרות תופעות של הדחקה ואונאה עצמית. גם אם יקומו מוכיחים מבית ויציגו רפורמה מקיפה שעשויה להציל את המצב ויקראו לשינויים מפליגים בתחום הרוחני והמוסרי, הם עשויים להיתקל באטימות ואי שיתוף פעולה מצד העם שמתקשה להשתנות. במצב שכזה גם אזהרות שהעדר שינוי יביא ח"ו חורבן לא תמיד יועילו. יהיו כאלה שיפנו לעם ויכיחו באותות ומופתים, את מה שחלקו רוצה לשמוע, שיש מוצא וגם ללא השינוי המתבקש ניתן להיחלץ מהמצב. באופן זמני, כך נראה, שדרכם צולחת, אולם ככל שהזמן יתארך, בלא משים, המצב מתדרדר וההתנהלות מביאה את העם, לדרך ללא מוצא. ולמעשה מתברר שהעם חורף את גורלו כמו ידיו.

לא מצליחים לגרום להתעשתות ולשינוי כיוון למרות שפעם אחר פעם מוכח שהתראותיהם מתממשות. פעמים שהם שואלים בקול: מה עוד צריך לקרות כדי שיובן לכל שהמגמות הללו מסכנים את קיומנו?

מצב זה מעמיד בפני הציבור המאמין שמחוייב לחזון היהודי גאולי אתגרים מורכבים: מצד אחד עליו להתמודד עם המגמות הללו כמיטב יכולתו ולנסות לבלום מגמות הרסניות, ומצד שני עליו לפרוץ קדימה וליזום מהלכים אקטיביים שיקדמו את התגשמות החזון של עם ישראל ומדינת ישראל ויהוו אלטרנטיבה למצב הכאוטי שנוצר. **אולם הקשה מכל - עליו להתמודד עם מצבים שבהם הוא לא מצליח והתחזיות המסוכנות מתגשמות.**

התבוננות במהות הימים של "בין המצרים" מאפשרת לנו להפיק לקחים מתאימים לימינו ולקבל כוון והשראה. האירועים הקשים והחורבן שעבר על עם ישראל בתקופה זו של בין המצרים מבליטים מאוד את התסמונת של "טרור פורענות" של התנהלות חמקמקה ומתכחשת שגורמת לכניסה ל"מיצר" שאין ממנו מוצא, ושל החמצה חוזרת ונשנית של הזדמנויות לשנות את המצב. אולם העיסוק במהות ימים אלה גם מלמד על מאפייניה של התקופה שלאחר פורענות וחורבן. ממנה ניתן ללמוד שעל אף החורבן הנוראי שעם ישראל חווה על בשרו, צומחת ממנו גאולה. הקב"ה שולח לעמו נחמה שבעטיה הוא מצליח לשקם את עצמו, להתגבר, להיגאל ולחזור לחיים של חזון יצירה ובנין. ממנו אנו לומדים על האמונה בקב"ה שבסופו של תהליך תבוא גאולה ויתגלה החוסן והשרידות של עם ישראל - עם הנצח.

א. "בין המצרים" הפשט והמדרש

תקופת "בין המצרים" שבין שבעה עשר בתמוז לט' באב קרויה "בין המצרים", על שם הפסוק מאיכה³:

"גלתה יהודה מעני ומרוב עבודה היא ישבה בגוים לא מצאה מנוח כל רדפיה השיגה בין המצרים".

פסוק זה נדרש בחז"ל על שתי צורות והתקופה שביניהם⁴:

"ד"א כל רודפיה השיגוה בין המצרים ביומין דעקא, משבעה עשר בתמוז עד תשעה באב, שבהם קטב מירי מצוי וכו'".

כלומר, תקופה זו של ימי צרה ומצוקה שבין שתי הצרות: י"ז בתמוז וט' באב, היא תקופה מועדת לפורענות. ובה הצליחו אויבנו להשיגנו ולפגוע בנו. "המצרים" שבפסוק נדרשים על שם ה"צרות" וכן על שם ה"קצוות" התוחמים תקופה זו.

עלינו לתת את דעתנו לפשט של הביטוי "בין המצרים" המובא בכתוב כמתבאר בדברי רש"י:

בין המצרים - שיש גובה מכאן ומכאן ואין מקום לנוס: המצרים - גבולים של שדה וכרם, ומדרש אגדה בין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב:

⁵ ירמיהו פרק ז פס' ד.

⁶ יחזקאל פרק לג פסוק לג.

⁷ מלבי"ם על יחזקאל שם - חלק באור הענין.

³ פרק א פס' ג.

⁴ איכה רבה פרשה א.

מכאן שיש קשר והתאמה בין המדרש לבין הפשט בדומה להתאמה שיש בין הגוף ללבוש המולבש עליו.
ברצוננו לברר מהו הקשר כאן בין הפשט למדרש של "בין המצרים".

ב. מה מאפיין את שני "המצרים".

טרם שנענה על שאלה זו נזכיר את שאלתנו דלעיל: מדוע יש לציין כל שלב בחורבן בנפרד, את י"ז בתמוז וט' באב, מדוע אין די באחד מהם?
כדי לענות על כך יש להעמיק במועדי "המצרים": י"ז בתמוז וט' באב, ומאפייני הצרות שאירעו בהם. אלה התבארו במשנה¹¹:

חמשה דברים אירעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז וחמשה בתשעה באב.

בשבעה עשר בתמוז: נשתברו הלוחות ובטל התמיד והובקעה העיר ושרף אפוסטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכל.

בתשעה באב: נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ וחרב הבית בראשונה ובשניה ונלכדה ביתר ונחרשה העיר.

משנכנס אב ממעטין בשמחה¹².

בפשטות, מלמדת המשנה שתאריכי ה"צרות" הללו הם זמנים מועדים לפורענות. ובהם אירעו צרות שונות לעם ישראל לאורך ההיסטוריה. צרות אלה ומאפייניהן יוצרים מכנה משותף בין הצרות של חורבן בית ראשון לחורבן בית שני. מכאן אפשר לומר לכאורה שהצום בשני המועדים אינו מצטמצם רק לאבילות על עצם חורבן הבית, ועל כן יש צורך בשניהם. אולם נראה שאין די בכך וכדי לברר זאת יש לשאול מספר שאלות על דברי המשנה: ראשית: האם יש מכנה משותף בין חמשת הדברים שאירעו בי"ז בתמוז ולעומת זאת האם יש מכנה משותף בין חמשת הדברים שאירעו בט' באב, ואם כן מה ההבדל ביניהם? וכן: האם הביטוי החותם את המשנה: "משנכנס אב ממעטין בשמחה" מלמד שיש תהליך של מיעוט בשמחה והתגברות האבילות ככל שמתקרבים לט' באב, והאם תהליך זה מתחיל בר"ח אב או שניתן להבחין בו כבר מי"ז בתמוז? או אפילו כבר מעשרה בטבת?

המהר"ל באר את המשנה ואת המאפיינים של שתי הצרות: י"ז בתמוז וט' באב¹³:

"ומפני שיי"ז בתמוז הוא התחלת הקצה ולפיכך כל ה' דברים שבו נעשו אינם גמר פורעניות, כי מה ששברו לוחות אינו תכלית פורעניות שהרי אפשר באחרים, כי זה הזמן הוא התחלת הקצה ואינו גמר רק בט' באב תכלית הקצה וכן מה שבטל התמיד אינו תכלית הפורענית עד שחרב הבית, וכן מה ששרף אפוסטמוס התורה אינו תכלית פורעניות שהרי אפשר באחרת, וכן מה שנבקעה העיר אין זה גמר פורעניות רק כשחרב הבית, וכן מה שהעמיד צלם בהיכל אין גמר של פורעניות רק כשחרב הבית, ולפיכך אלו

כיצד מתיישב פשט הכתוב עם מדרשו? מקובלים אנו שיש קשר בין המדרש לפשט כשני רבדים של אותה מציאות כפי שמבאר הרב קוק זצ"ל⁸.

יסודות התורה הם הפשט והסוד, הדרוש והרמז הם אמצעיים לקשר ולשלב את הרום עם התחתית, והפרטים רבים מאד.

רבי אברהם בן הרמב"ם חידש שהקשר בין המדרש לפשט קשור לשמו של המדרש שהינו בבחינת "דרישה וחקירה"⁹:

ראיתי לפרש דברי השמות וענייניהם בספר הזה והם הדרשות והמעשים והאגדות, ואומר לשון "דרשה" הוא בקשת העניין וחקירתו לבוא עד תכונתו, מלשון: "וחקרת ודרשת" (דברים י"ג ט"ו). כלומר הדבר שנחקר בו בניין ויודע וידרש וימצא כי הוא הנקרא דרש, וזה הכלל, כל מאמר שהוא פירוש פסוק או נסמך לפירוש פסוק בדרך מדרכי הדרוש או ביאור עניינים מן העניינים שיהיה חוץ למשפטי התורה ודיני האסור והמותר וחיוב ופטור טמא וטהור וכשר ופסול הוא יקרא דרש.

לשון "מעשה" כל דבר ועניין שאירע שנעשה מלשון "עשה יעשה" (משלי כ"ג ה') ותועלתו למבין שמורה וערוכה, "ראה מעשה ונזכר הלכה" (פסחים ס"ו א').

ולשון "הגדה" מלשון "הגיד לך אדם מה טוב" (מיכה ו' ח') שהם מגידים מאורעות שאירעו, וקרוב הוא עניינו לעניין המעשה, אלא שיש ביניהם הפרש, כי המעשה יגיד דבר הנעשה בימי המגיד או בימי אדם ידוע ונזכר ואגדה תגיד דבר שאירע בלי להבינו בענין זה וזה שכתבנו וכו'.

הפשט הוא בבחינת הריאליה הגלויה מעל פני השטח והמדרש חושף את המוסתר מתחת לפני השטח. מכאן שיש קשר ברור בין המדרש לבין הפשט. קשר זה התבאר ע"י האבן עזרא על מגילת איכה כקשר שבין הגוף למלבוש¹⁰:

אנשי אמת יבינו מדרשי קדמונינו הצדיקים, שהם נוסדים על קשט וביציקת מדע יצוקים, וכל דבריהם כזהב וכסף שבעתים מזוקקים, אכן מדרשיה אל דרכים רבים נחלקים מהם חידות וסודות ומשלים גבוהים עד שחקים ומהם להרויח לבות נלאות בפרקים עמוקים, ומהם לאמן נכשלים ולמלאת הריקים, על כן דמו לגופות טעמי הפסוקי, והמדרשים כמלבושים בגוף דבקים, מהם כמשי דקים ומהם עבים כשקים, ודרך הפשט הוא הגוף בדברים נבחרים ובחוקים, וכן אמרו שהמקרא כפשוטו והדברים עתיקים.

⁸ גנזי הראיה עמ' 150 אות ג, ובהמשך שם: " בקיבוץ הרוחניות של יוסף נכללו בכתונת הפסים שלו, ויהודה עוד רק עם אל, ויוסף ויהודה בהיותם לעץ אחד הרי כל עץ החיים כולו שלם, ומפריו נוטעים נטיעות מרובות לכונן בשלימות את כל הפרדס כולו". וכן גם ב"מאורות הראיה" עמ' פ"א וכן ב"עין איה" שבת דף ס"ג ע"א אות נ: "א"ל אין מקרא יוצא מידי פשוטו".

⁹ מאמר על דרשות חז"ל בתוך "מלחמות השם" בהוצאת מוסד הרב קוק עמ' פ"א

¹⁰ אבן עזרא על מגילת איכה פרק א פסוק א

¹¹ תענית פרק ד' משנה ו'.

¹² עייניש בפירוש הרע"ב וה"תפארת ישראל" שבארו איזה ארוע הסטורי מסתתר מאחורי כל איזכור שבמשנה.

¹³ נצח ישראל פרק ז - עמוד נ"א.

ודומה כמי שמתו מוטל לפניו.

הדימוי של האבילות לכדי "מי שמתו מוטל לפניו" אמנם מגדיר את מתכונת האבילות מבחינה הלכתית כאילו מת לו מת מדרגת קירבה ראשונה. אולם האם ניתן ללמוד מכך גם על המהות, על מאפייניה של הצרה והפורענות בתשעה באב? והאם יש בכך כדי ללמד על התהליך המוביל אליו מי"ז בתמוז? נראה שבעצם הדימוי לאדם שמת לו מת יש בו כדי לבאר את התהליך של היווצרות הפורענות על כל שלביה. ניתן לדמות זאת לאדם שחולה במחלה אנושה וסופנית, ומצבו מתדרדר מיום ליום, קרוביו צריכים לפעול בכל מישור אפשרי כדי לחולל את השינוי במצבו. אסור להם לחסוך כל מאמץ: בחיפוש רופא מומחה ובתפילות ותחנונות מלב שבור ודמעות שנשפכות בפני בורא עולם שישלח רפואה וכו'. ואכן, כל זמן שהחולה בחיים יש תקווה, גם אם מועטה, שאולי יש מוצא מן המצב, אולי יקרה נס ועוד יחול שינוי. אולם אם ח"ו ל"ע מתחוללת הפורענות והחולה "שבק חיים לכל בריה" ו"מתו מוטל לפניו" השתנה המצב ואין יותר סיכוי לשינוי. מהות הפורענות והחורבן של ט' באב מצריכה שמתכונת האבילות תהיה "כמי שמתו מוטל לפניו", כמי שהחמיץ את ההזדמנויות לשנות ועתה הוא במצב של "אין מוצא", וחוסר יכולת לשנות.

ד. שלבים בתהליך החורבן-ה"כתובת שעל הקיר" ואי ניצול הזדמנויות למניעת הפורענות

אולם צריך להבין שמדובר בתהליך ולא בפורענות שהתחוללה בבת אחת והכתובת היתה כתובה על הקיר כבר זמן רב. "במקום אחר"¹⁵ בדברי חז"ל מתבאר תהליך היסטורי של התדרדרות וחורבן בית שני. כבר ארבעים שנה קודם החורבן¹⁶:

תנו רבנן: ארבעים שנה קודם חורבן הבית לא היה גורל עולה בימין, ולא היה לשון של זהרית מלבין, ולא היה נר מערבי דולק, והיו דלתות ההיכל נפתחות מאליהן, עד שגער בחן רבן יוחנן בן זכאי. אמר לו: היכל היכל! מפני מה אתה מבעית עצמך? יודע אני בך שסופך עתיד ליחרב, וכבר נתנבא עליך זכריה בן עדוא (זכריה יא) "פתח לבנון דלתך ותאכל אש בארזיך"

רבי יוחנן בן זכאי מבאר את פשר התופעות החריגות שבבית המקדש. מעשיהם של ישראל מרחיקים את השכינה מן המקדש. לדידו הכתובת של תהליך זה כתובה על הקיר - "יודע אני בך שסופך עתיד ליחרב!". עם ישראל נתון בתהליך סופני שסופו ברור. במידה ויתחשש למצבו, ולא יתעשת ויגייס את כל כוחותיו לתיקון המצב אכן הגרוע מכל בוא יבוא. אולם ליקוי המאורות וניסיונות האונאה העצמית אינם מאפשרים להודות במצב וליצור את המפנה המתבקש והתהליך

חמשה דברים אירעו בי"ז בתמוז. אבל בט' באב הוא גמר פורענות בתכלית, כי מה שנגזר גזירה לאבותינו שלא יכנסו לארץ וכן חורבן הבית בראשונה ובאחרונה וכן מה שנלכדה ביתר וכן מה שנחרשה העיר, ולפיכך אלו חמשה דברים אירעו בט' באב.

עפ"י המהר"ל: י"ז בתמוז הוא הקצה הראשון של ה"מיצר" ובו התרחשו צרות שיש אפשרות לתקן - מצבים ש"בטרם פורענות". ואילו בט' באב התרחשו צרות שהן התגלמות הפורענות במלואה ובו אירעו צרות שאין להן תקנה.

הסבר זה של המהר"ל וכן הדיוק מהסיפא של המשנה מלמדים על תהליך שיש בו מספר שלבים שבהם המצב מחריף עד שמגיעים לפורענות בעצמה. מדבריו ניתן לעמוד על הקשר בין הפשט והמדרש משום שניתן לראות תקופה זו כתהליך ובו מספר שלבים של כניסה ל"בין המצרים" עד כדי הגעה ל"אין מוצא".

כדי לעמוד על המשמעות של התהליך בצורה מלאה יש להתבונן כבר במשמעות של השלב הראשון - של צום עשרה בטבת שבו מתחיל המצור על ירושלים, וממנו להמשיך לי"ז בתמוז וט' באב. ניתן לומר שיש בתהליך שלושה שלבים עיקריים: בשלב הראשון - תחילת התהליך, יש סימנים מעידים שהפורענות ממשמשת ובאה, יש מעין "כתובת על הקיר" שמזהירה מפני הבאות. בשלב זה ניתן לחולל שינוי ולתקן. באם מוחמצת ההזדמנות התהליך מתדרדר לשלב שני שבו יש כניסה ל"בין המצרים" למצב שבו מתחילה התדרדרות מואצת וקטן הסיכוי לשנות! עד שמגיעים לשלב השלישי שבו מגיעה הפורענות עצמה והאסון מתרחש.

ג. מ"צרה" ל"פורענות" - ואבדן מוחלט, כ"מי שמתו מוטל לפניו".

התהליך אותו אנו מתארים מקביל גם להתגברות מנהגי האבלות בכל שלב ובמיוחד בתהליך שמתרחש בבין המצרים. ההלכות של צום עשרה בטבת הן כשל תענית ציבור רגילה. אולם בי"ז בתמוז בנוסף לעצם הצום מתחילים גם מנהגי אבלות נוספים כגון: שנמנעים מלשאת נשים מלהסתפר ומלברך שהחיינו לשמוע כלי שיר וכו'. כאן צריך לשים לב שבר"ח אב מתווספים מנהגי אבילות נוספים של תשעת הימים שלחלק מהקהילות מפסיקים לאכול בשר ולשתות יין וכו' ולחלק מהקהילות התגברות האבילות היא מתחילת שבוע שחל בו ט' באב. בט' באב יש שיא של מנהגי האבילות כ"מי שמתו מוטל לפניו" כמבואר בגמ'¹⁴:

תנו רבנן: כל מצות הנוהגות באבל נוהגות בתשעה באב: אסור באכילה ובשתיה, ובסיכה ובנעילת הסנדל, ובתשמיש המטה, ואסור לקרות בתורה בנביאים ובכתובים, ולשנות במשנה בתלמוד ובמדרש ובהלכות ובאגדות. וכו'

אמר רב יהודה אמר רב: כך היה מנהגו של רבי יהודה ברבי אילעאי: ערב תשעה באב מביאין לו פת חרבה במלח, ויושב בין תנור לכיריים, ואוכל, ושותה עליה קיתון של מים,

¹⁵ ירושלמי ראש השנה פרק ג ה"ה: "דברי תורה עניים במקומן ועשירים במקום אחר".

¹⁶ יומא דף ל"ט עמוד ב.

¹⁴ גמ' תענית דף ל"א ע"א.

והיה שם בן בטיח בן אחותו של רבן יוחנן בן זכאי, והיה ממונה על האוצרות, ועמד ושרף כל האוצרות, שמע ר' יוחנן בן זכאי ואמר ווי, וכו'... א"ל כל אילין יומיאי דאינון אוצריה קיימין לא הוה בני מדינתא יהבין גרמיהון למיפק למעבד קרבא ומרדפה שנאה. (אמר לו בן בטיח כל הימים שמחסי המזון קיימים לא יתגייסו אנשי ירושלים לקרב נגד הרומאים. תרגום חפשי א.ש.)

אולם התכחשותם לבעית היסוד והגברת הפלגנות במקום לחתור לאחדות גרמה את התוצאה הפוכה, בכליו מלאי המזון ומוצרי היסוד שבמאגרים נסתם הגולל על גורלה של ירושלים. ההזדמנות לתקן הוחמצה, המצב התדרדר לכדי כאוס מוחלט, לדרך ללא מוצא, תהליך הפורענות מואץ עד לכדי חורבן מוחלט של ירושלים והמקדש.

ה. שלב של פורענות - אין מנחמין לאדם בזמן שמתו מוטל לפניו.

בעת שהפורענות מתרחשת היא הולמת בנפגיעה ומותירה בהם טראומה קשה. בעת שהגרוע מכל כבר קרה ומתו מוטל לפניו מרגיש האדם כאילו כל עולמו חרב עליו. הכאב על האובדן כבד מנשוא והוא גורם לאדם מעין רעידת אדמה פנימית שעלולה לערער את כל היסודות הקיומיים ולעיתים אף הערכיים של השקפת עולמו. במיוחד הדברים אמורים כלפי אלה שחיו בהתכחשות לעובדה שהפורענות עשויה להתרחש. תופעות אלה מתרחשות כאשר מתרחשת פורענות אישית וגם כאשר מתרחשת פורענות לאומית. גם בעניין זה ניתן ללמוד מהדימוי של הפורענות ל"מי שמתו מוטל לפניו", באופן נוסף כפי שמבואר במשנה²¹:

רבי שמעון בן אלעזר אומר אל תרצה את חבירך בשעת כעסו ואל תנחמו בשעה שמתו מוטל לפניו ואל תשאל לו בשעת נדרו ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלותו

יש לשאול מדוע אין מנחמין לו לאדם בשעה שמתו מוטל לפניו? לכאורה זהו הזמן שבו הוא זקוק לנחמה יותר מכל זמן אחר? בפירוש רבנו יונה מבואר שבשעה שמתו מוטל לפניו שרוי האדם בטראומה רגשית ועל כן זוהי שעה של תיסכול וכעס, בשעה זו לא ניתן לנחם ולהפיג את הכעס²², ומי שמנסה לעשות זאת הוא רק מגביר את הכעס²³:

שעל ידי זה יבא לומר דברים שאינם מהוגנים בו כי יוסיף כעס על כעסו: וכו'. ואל תנחמהו בשעה שמתו מוטל לפניו - כי בשעת העצבון הנחמה מוספת עליו כעס ובא לומר דברים לא טובים.

²¹ אבות פרק ד משנה יח.

²² קיצור מסי' לרב קוק זצ"ל "מאמרי הראיה": "והולת זה הוא הפסד ותקלה. להכיר שהגאווה איננה אלא עורון ממש וסכלות ידיעה בערכו וחסרונותיו. הכעס רע ומר, הכועס לשעתו חיי טורפת ינקה עצמו שלא יתעורר לכעס כלל, ואם יתעורר כרגע תתעורר התבונה לעומתו ותבטלנו".

²³ רבינו יונה על אבות פרק ד משנה יח, וכן בפירוש מגן אבות לרשב"ץ על אבות שם משנה כד: "שתהיה דעתו של אדם מעורבת עם כל אדם, וכו', כדי שיהיה טוב לבריות ויהיו כל דבריו לפי הענין ולפי המקום, וכו'.. ועל כן אמר, שאם אדם הוא כועס אל תמהר לרצותו, כי זה יוסיף כעס על כעסו, כי בעת חמימות הכעס לא יועיל השקט הרצוי, כמו שהמים המועטים אינם מכבים האש בעת שהיא מתלקחת, במעט מים המזלף עליהם. וכו'. ואל תנחמו בשעת אבלו כי לא יועילו התנחומין באותה שעה, כמו שהיה אומר איוב [כא לד], 'ואיך תנחמוני הבל'. וכו'.. וכן כתב רבינו משה ז"ל בפרק חמישי מהלכות דעות [ה"ז], כי זה שגוען הוא לנחם באותה שעה, כי מי שהוא רואה מתו מוטל לפניו ושמע קול ספדנים מבכים אותו, איך יקבל תנחומין באותה שעה".

מגיע לכתובתו האיזומה¹⁷.

בטבע האנושי של היחיד והציבור קיימת הדחקה מפני פורענות שהולכת ומתקמת. האופטימיות הבסיסית של האדם והחברה מובילים אותם לפרש את האירועים באופן מרגיע ומנסה לגרום להם להתלות בכל שביב של עובדה שמאפשרת להם להישאר אופטימיים. כדי להשתכנע שהמצב באמת מסוכן צריך להתחולל שינוי בסיסי. בדרך כלל השינוי הזה מתחולל כאשר הפורענות כבר כאן והחרב החדה מונחת כבר על הצוואר אולם אז בדרך כלל כבר מאוחר - והתהליך כבר נמצא ב"אין מוצא".

בשלים השונים של התהליך היו הזדמנויות רבות לחולל שינוי. אחת מהזדמנויות אלה מתוארת בחז"ל. שנאת החינם והפלגנות שאפיינה את מצבו של עם ישראל ערב החורבן, מנעה ניצול המשאבים שהיו לרשות אנשי ירושלים כדי לנצח את הרומאים. ערב המצור היתה בירושלים כמות מזון ומוצרי יסוד שאפשרה עמידה במצור של עשרים ואחד שנה. התעלות כל פלג מעל השקפתו הצרה, והשקעת מאמצים באיחוד השורות, יתכן שהיה בה כדי להפיק את המירב מיכולת זו, ולהכריע את גורלה של ירושלים לטובה¹⁸:

שדריה עליויהו לאספסיינוס קיסר. אתא, צר עלה תלת שני. הוה בה הנהו תלתא עתירי: נקדימון בן גוריון, ובן כלבא שבוע, ובן ציצית הכסת; נקדימון בן גוריון, שנקדה לו חמה בעבורו; בן כלבא שבוע, שכל הנכנס לביתו כשהוא רעב ככלב, יוצא כשהוא שבע; בן ציצית הכסת, שהיתה ציצתו נגרת על גבי כסתות. איכא דאמרי: שהיתה כסתו מוטלת בין גדולי רומי. חד אמר להו: אנא זיינא להו בחיטי ושערי, וחד אמר להו: בדחמרא ובדמלחא ומשחא, וחד אמר להו: בדציבי, ושבתו רבנן לדציבי; וכו'.. הוה להו למיזין עשרים וחד שתא¹⁹. הוה בהו הנהו בריוני, אמרו להו רבנן: ניפוק ונעביד שלמא בהדיהו, לא שבקינהו. אמרו להו: ניפוק ונעביד קרבא בהדיהו, אמרו להו רבנן: לא מסתייעא מילתא. קמו קלנהו להנהו אמברי דחיטי ושערי, והוה כפנא. (היו בירושלים בריונים שתבעו לצאת ולהלחם ברומאים, ואילו חכמים בקשו לעשות שלום עימם משום שמלחמה בתנאים כאלה לא תצלח. קמו הבריונים ושרפו את מחסני המזון של ירושלים ורעב נפל על העיר. תרגום חפשי א.ש.)

קרוב לוודאי ש"הני בריוני" רשמו לעצמם בסיפוק את "הצלחתם" לכלות את המאגרים של ירושלים, לבטח ראו בכך נקודת מפנה לטובתם. כעת נפתרה הדילמה של אנשי ירושלים, לא נותרה בפניהם ברירה אלא להצטרף למלחמתם של "הני בריוני". כפי שמתאר המדרש המקביל באיכה רבה²⁰:

¹⁷ כדי להבין זאת בצורה יסודית יותר יש לשאול: מדוע הקב"ה "מאותת" לעם ישראל על התקרבות החורבן דווקא ע"י ארבעת הדברים הללו? (עלילת הגורל בימין, הלבנת לשון של זהורית, הנר המערב, ופתיחת דלתות ההיכל מאלהן) נתמקד בעיקר בפתיחת דלתות ההיכל מעצמן. ואכמ"ל.

¹⁸ גמי גיטין דף נ"ו ע"א.

¹⁹ במקורות חז"לי יש גרסאות שונות לגבי משך הזמן שהיו המלאים במחסנים מספיקים.

²⁰ פרשה א' א.

מבבצים ניצנים של גאולה - מעל לדרך הטבע²⁷:

עובדא הוה בחד בר נש דהוה קא רדי, (שחרש את שדהו. תרגום חפשי א.ש.) געת חדא תורתיה (פרתו געתה געיה אחת. תרגום חפשי א.ש.) עבר עלוי חד ערבי א"ל מה את א"ל יהודאי אנא א"ל שרי תורך ושרי פנדך, א"ל למה א"ל **דבית מקדשון דיהודאי הרב**, (אמר לו אותו ערבי, התר פרתך ומחרשתך כיוון שבית המקדש חרב) א"ל מנא ידעת א"ל ידעית מן געייתא דתורך, עד דהוה עסיק עמיה געת זימנא אחריתי, אמר לו **אסר תורך אסר פדנך דאתייליד פריקהון דיהודאי**, (עד שהיה מדבר עימו געת פרתו פעם שניה ואמר לו אותו ערבי אסור מחרשתך ופרתך כיוון שנולד מושיעם של ישראל. תרגום חפשי א.ש.) אמר ליה ומה שמיא, אמר לו מנחם שמיא, ואבוי מה שמיא, אמר ליה חזיקה, (שאל אותו מה שמו של המשיח אמר לו שמו מנחם ושם אביו חזיקהו. תרגום חפשי א.ש.)

בדומה לכך גם התיאור של הגמ' על שמחתו ושחוקו של ר' עקיבא כשראה שועלים יוצאים מבין קודשי הקודשים. במבטו החודר של רבי עקיבא הוא מצליח לזהות ניצני גאולה שנובטים, מעל לדרך הטבע, מתוך השימון המוחלט והחורבן המשפיל של מקום קדשנו²⁸.

וכבר היה ר"ג ורבי אלעזר בן עזריה ורבי יהושע ורבי עקיבא מהלכין בדרך, וכו'.. **שוב פעם אחת היו עולין לירושלים, כיון שהגיעו להר הצופים קרעו בגדיהם.** כיון שהגיעו להר הבית, ראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים, **התחילו הן בוכין ור"ע מצחק.** אמרו לו: מפני מה אתה מצחק? אמר להם: מפני מה אתם בוכים? אמרו לו, מקום שכתוב בו: (במדבר א') והזר הקרב יומת ועכשיו שועלים הלכו בו ולא נבכה? אמר להן: לכך אני מצחק, דכתיב: (ישעיהו ח') ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריה בן יברכיהו, וכי מה ענין אוריה אצל זכריה? אוריה במקדש ראשון וזכריה במקדש שני! אלא, תלה הכתוב נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה, באוריה כתיב: (מיכה ג') לכן בגללכם ציון שדה תחרש [וגו'], בזכריה כתיב: (זכריה ח') עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלם, **עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה - הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה, עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה - ביודע שנבואתו של זכריה מתקיימת. בלשון הזה אמרו לו: עקיבא, ניחמתנו! עקיבא,**

וכן באר מהר"י אלאשקר שם שבמצב כזה צריך לאפשר לאדם לעכל את מה שקרה בעצמו ורק לאחר מכן יש סיכוי להביאו לחשיבה, הפקת לקחים ותנחומין²⁴.

וטעם אל תרצה את חברך וגוי, **שמה אם תבא ותדבר על לבו באלו השעות, יקלל במלכו ובאלוהיו ופנה למעלה, ותהיה גורם לו שירש גיהנום.** והנה למדנו זה הענין ממשה רבנו ע"ה, וכו'... **וע"כ אין ראוי לאדם כשיהיה חבירו בכעס שינחם אותו, שמה וכשילו. אלא הנח לו עד שתצטנן רתיחתו.** וכו'.. וגם כן הזהיר על האבל שלא תנחמנו בשעה שמתו מוטל לפניו²⁵.

עקרון זה נכון בין כאשר מדובר על אבילות ופרענות אישית ובין כשמדובר על חורבן לאומי ופורענות שבאה על הכלל כולו. לאחר הפורענות משתלט האדם על האדם והוא מאבד תקוה לעתיד טוב ומאבד את המוטיבציה ליצור ולקדם דברים בצורה חיובית²⁶. הכעס והתסכול מחפשים אפיקים להתפרצות ותרים אחרי כתובת של האשמים במה שקרה כדי לפרוק את התסכול. פעמים רבות התיסכול בא לידי ביטוי בהעמדת שאלות יסוד שתוהות על מוסכמות ועל אמונות העבר, אולם לרוב הם לא מחפשות תשובה לוגית אלא אפיק להתרת הסבך הריגשי ופורקן פסיכולוגי לכאב ולטראומה. התנחומין שיש לנחם לאחר הפורענות נועדו להחזיר לאדם את התקוה ואת האמונה בגאולה עתידית להחזירו לחיים של יצירה באפיקים חדשים שנזרעו ע"י הפורענות עצמה.

ו. ניצני הנחמה והגאולה האלקית, שזרועים בתוך הפורענות.

הניחומין אינם נסיון לשכך את הכאב בצורה מלאכותית וליצור אשליה לעתיד טוב. הניחומים משקפים את האמת העמוקה שנמצאת מתחת לפני השטח גם אם היא עדיין סמויה. המנחם מנסה להביא את האבל להבנה שגם חורבן מוחלט ונורא בדרך הטבע בהווה אינו בהכרח חורבן טוטלי לעד ומתוך גלי החורבות יש אפשרות לצמיחה מחודשת. עקרון זה מצינו במדרש המבאר שברגע החורבן הנורא של בית המקדש נולד מושיען של ישראל, ובשיא החושך של החורבן

²⁴ מרכבת המשנה לר"י אלאשקר אבות ד משנה כג, וע"ע בספר דרך חיים למהר"ל - פרק רביעי עמ' קצט.

²⁵ אביו של הרמב"ם הרב הדיין מימון זצ"ל כתב מכתב ליהודי מרוקו שנגורו עליהם גזירות קשות על ידי המוסלמים. באגרות, הוא מנחם ומחזק את ליבם, אמונתם וביטחונם: **"אל יעביינו סבלנו על דעתנו**, נזכור שבריתנו ברית עולם אשר לא תופר. הרי כורת הברית הוא אלוהי עולם... הבחר בעמו ישראל, כיצד יטשה? הלא הוא קרב לאומותנו כמו שלא קרב לאף יציר מיציריו... האלוקים לא יעזבנו אם אף נעזבוהו, אינו יכול לשנוא אותנו. הישנא אב את בניו? הן בנים אנו לך' אלקינו... **אל נטיל ספק בקיום הבטחותינו לנו כשם שאיננו מטיילים ספק בעצם מציאותנו.** יצילנו הגויים הקמים עלינו מזמן לזמן להתגבר, ירדפנו בשנאתם, ואנו בשלנו נעמוד, באמונתנו הבטחותינו. נזכור תמיד ונאמר בלב שלם, שלם בלי רמיה ובלי ספק, "משה אמת ותורתו אמת"... נאמר בכל יום את תפילת משה "תפילה למשה איש האלקים" (תהילים ד') שנשפך בה את ליבנו בימי צר, ימי עינויים ונסיגות, ימי אובדן בנים ובנות, ימי אכזריות וייאוש, ונמצא בו ניחומים רבים ותתחזק אמונתנו... תפילת משה מעבירתנו על פני גלי החיים השואפים לבולענו, בה הוא מבטיחנו על נצחיותנו ומלמדנו לראות את צרותינו כתופעה רגעית ואת גאולתנו העתידה כגאולת עולם, ועוד משמחנו אלוהינו ככתוב: "שמחנו כימות ענינתו שנות ראינו רעה" (תהילים שם) ויומו של הקב"ה אלף שנה - בשמחה..."

²⁶ יש מקום להרחיב על המאפיינים של התסמונת הפוסט טראומטית שלאחר הפורענות, פעמים רבות היא מעלה שאלות שנדמות כשאלות לוגיות אולם למעשה הם שאלות פסיכולוגיות שהתשובות הרצונאליות לא יספקו אותן, ואכמ"ל.

²⁷ איכה רבה פרשה א. ובמדרש זוטא - איכה (בובר) נוסח ב' פ"א: " אין לה מנחם מכל אוהביה (שם שם /איכה א' ב/). אמרו אותו היום שנכנסו אויבים לעיר והחריבו בית המקדש, היה חוץ לירושלים יהודי אחד חורש במחרשתו, וראה שהפרה שהיה חורש בה הפילה את עצמה לארץ, ולא היתה רוצה לחרוש, אלא תמיד היתה גרעה [געה], ראה אותה האיש ונבהל מאד, והיה מכה את הפרה כדי שתחרוש, ולא היתה רוצה, אלא תמיד היתה מפלת עצמה לארץ, והוא מכה אותה תמיד, עד ששמע קול אומר מה לך לפרה הנח אותה, שהיא צועקת על חורבן הבית ועל מקדש ששחרף היום. שמע האיש, מיד קרע את בגדיו, ותלש את שערו וצעק, ונתן אפר על ראשו ובה ויאמר אוי נא לי, אוי נא לי. לאחר ב' או ג' שעות עמדה הפרה על רגליה ורקדה ושמחה, תמה האיש מאד, שמע קול אומר טעון וחרוש כי בשעה זאת נולד משיח, שמע האיש רחץ פניו וקם ושמוח הלך לביתו ולקח רצועות ארוכות של משי לתינוקות להעציבם בעריסם, לקחם והלך לירושלים, וכשבא לעיר לקחם ונתנם על זרועותיו, וקרא ברחוב העיר, מי יקנה פרה לבנו או לבתו, שמעה שכינת אם משיח, ואמרה לו לך לבית פלוני, שהרי ילד יולד לה, הלך וכנס לבית ואמר להם קנה לבנך רצועה, אמרה לו לא אקנה לו, כי הוא נולד יום שנחרב בית המקדש, ארור היום שהוא נולד בו, מיד בא האיש אל הילד ונשקו על ראשו ונתן לו רצועה, ובקש האם עליו והלך לו לביתו, ובכל שנה ושנה בא לירושלים לראותו. ושם הילד מנחם בן עמיאל, שנה אחת בא לירושלים וכנס לבית, מיד הרימה אם הילד קולה, ואמרה אין לה מנחם שהרי נגנו, והוא שכתוב אין לה מנחם מכל אוהביה.

²⁸ גמ' מכות דף כ"ד.

אמנם עיקר התגברות מנהגי הגאולה והפחתת מנהגי האבילות הם בחצות היום של תשעה באב. כך לגבי איסור עשיית מלאכה שמבואר ברמ"א שהוא עד חצות היום בלבד³²:

מקום שנהגו לעשות מלאכה בט' באב, עושין; במקום שנהגו שלא לעשות, אין עושין; ובכל מקום ת"ח בטלים, וכל הרוצה לעשות עצמו תלמיד חכם לענין זה עושה; ואפילו במקום שנהגו שלא לעשות, מותר ע"י אינו יהודי, אפילו בביתו; ופרקמטיא להרויח ולהשתכר במקום שנהגו שלא לעשות מלאכה, אסור; ובמקום שנהגו לעשות, מותר אלא שממעט שאפילו משכנס אב ממעטין מלישא וליתן. הגה: **ולא נהגו באיסור מלאכה כי אם עד חצות (מנהגים).** ונהגו להחמיר עד חצות בכל מלאכה שיש בה שיהיו קצת, אפילו מעשה הדיוט; אבל דבר שאין בה שיהיו, כגון הדלקת נרות או קשירה וכדומה, מותרת. ולחלוב הפרות טוב לעשות על ידי אינו יהודי, אם אפשר באינו יהודי

וכן מבואר לגבי ההקלה באיסור נעילת המנעלים מחצות היום³³:

(א) אסור ברחיצה וכו' ואסור לקרות בתורה וכו' - ואסור בכל אלו הדברים כל היום ואפילו בין השמשות עד צאת הכוכבים ואין מועיל לזה מה שיתפלל מעריב מקודם **אך אותן ההולכים בין הנכרים ועוסקים במשא ומתן אחר חצות אותן מותרין לנעול** [ועיין לקמן בס"ד בהג"ה ובמ"ב] ומהם למדו כולם להקל ויש למחות בידם:

בעל ה"אור זרוע" באר מדוע מחצות היום יש הקלה במנהגי האבילות³⁴:

וכן נראה בעיני דאמר בירוש' פרק סדר תענית כיצד רבי אחא ב"ר יצחק בשם ר' חייא רובא דצפרין יחיד בת"ב צריך להזכיר מעין המאורע מהו אומר רחם ה' אלקינו על עמך ישראל וכו' ואנו נוהגים להתפלל נחם ה' אלקינו, **אלא בערבית ושחרית שאינו עת נחמה אנו מתפללים רחם שהיא תפלת תחנונים ובמנחה שהיא שעת נחמה מתפללין אנו נחם ה' אלקינו.** ושמעתי מינה דרחם אינו לשון נחמה אלא לשון תחנונים. וכן כתב בתשובת הגאונים הכי אמור רבנן ז"ל בת"ב ערבית ושחרית אמור בתפלה רחם ה' אלקינו עלינו וכו' **וחותם בונה ירושלים לפי שהוא דומה כמי שמתו מוטל לפניו ואינו ראוי לקבל תנחומין. אבל במנחה הוא אומר נחם ה' אלקינו לפי שדומה כמו שנסתם הגולל וראוי לקבל תנחומין מיכן ואילך וכן הלכה ע"כ.**

לעיל בארנו את מהות האבילות בדימוי של "מתו מוטל לפניו" ואת האיסור לנחם את האדם כאשר "מתו מוטל לפניו" אולם מחצות היום ואילך כבר ניתן לקבל תנחומים. בדרך זו הוא מבאר גם מדוע אנו מוסיפים את תפילת "נחם" דווקא במנחה לאחר חצות היום. כאן המקום לציין

ניחמתנו..

אולם בדברי הגמ' יש גם הסבר לשלבים בתהליך הגאולה ולמשמעות המושג נחמה. לשם כך צריך לפרש את דברי רבי עקיבא: "עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה, הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה" שהרי אין כוונתו לומר שהיה ספק בליבו שנבואתו של זכריה לא תתקיים! הרי לא יעלה על הדעת שרבי עקיבא אינו משוכנע בהתקיימות דברי הנבואה. הרי על דברי הנבואה אנו אומרים בברכות ההפטרה: "הָאֵל הַנְּאֻמָּן הָאוֹמֵר וְעוֹשֶׂה. הַמְדַבֵּר וּמְקַיֵּם שְׂפָל דְּבָרָיו אֶמֶת וְצִדְקָה. נְאֻמָּן אֲתָה הוּא ד' אֵל קִינוּ וְנְאֻמָּנִים דְּבָרָיו. וְדָבַר אֶחָד מִדְּבָרָיו אַחֲרָי ל' אֵל יָשׁוּב רִיקָם. כִּי אֵל מְלַךְ נְאֻמָּן וְנְחָמָן אֲתָה". אלא שיש לפרש שרבי עקיבא היה מתיירא ומצפה אימתי תתקיים נבואתו של אוריה משום שהיא תחילתו של תהליך הגאולה - הניצנים שממנו שמהם תתפתח הגאולה השלימה. וכעת כאשר ראה את השועל מהלך בין קודשי הקדשים ראה שהתהליך מתחיל ולכן אמר נבואתו של זכריה מתקיימת בלשון הווה היא מתקיימת לנגד עיננו! אמנם אלו רק ניצנים אמנם עדין נדרש תהליך ארוך ומייגע אולם יש לשמוח על כך שהתהליך החל! זוהי גם משמעות הנחמה, ועל כן משבאר רבי עקיבא את התהליך ואת משמעות השלבים הסמויים שלו לחבריו אמרו לו "עקיבא ניחמתנו וכו'". לא תמיד ניתן לראות את הזרעים ולנתח מהיכן תצמח הטובה והגאולה אולם יש בכך כדי ללמדנו שהפורענות והחורבן יכולים להפוך לתחילתו של בניין חדש.

ז. מנהגי גאולה המבצבים בינות למנהגי האבילות בט' באב.

אולי מסיבה זו גם ביום ט' באב מבצבים בינות למנהגי האבילות גם מנהגי גאולה. מצינו שבתפילת מנחה של ערב תשעה באב אין אומרים תחנון משום שתשעה באב נקרא מועד²⁹ בענין סעודה המפסקת יש כמה דינים, והמנהג הישר הוא לאכול קודם מנחה סעודת קבע. ואחר כך מתפללין מנחה ואין אומרים תחנון, משום דתשעה באב איקרי מועד **דכתיב קרא עלי מועד** וסמוך לערב יושבין על הארץ ואין צריכין לחלוץ המנעלים, ולא ישבו שלשה יחד שלא יתחייבו בזימון.

וכן ביום תשעה באב עצמו, בשיא האבילות אין אומרים תחנון מאותה סיבה³⁰:

אין אומרים תחנון (ולא סליחות) (הגהות אשרי) בת"ב, ואין נופלים על פניהם משום דמקרי מועד³¹.

מכאן שבעיצומו של החורבן ובעת שאנו נוהגים את מנהגי האבילות החמורים ביותר אנו נוהגים גם מנהגי של מועד! לבטא שיש בחורבן גם ניצנים של בנין וגאולה.

²⁹ קיצור שולחן ערוך סימן קכג סעיף ג

³⁰ שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנט סעיף ד.

³¹ יש מקום להסביר כך גם את הדרשה "קרא עלי מועד" שבגללה אין אומרים תחנון בט' באב. למרות שהפשט של הפסוק הוא פורענות, חז"ל דרשים אותו כמין מועד ממש ואכמ"ל.

³² שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנד סעיף כב.

³³ משנה ברורה סימן תקנד סעיף א

³⁴ ספר אור זרוע ח"א - הלכות סעודה סימן קצט.

כאשר "מתו מוטל לפניו" הכעס והתסכול משתלטים והיאוש עלול לכלות כל חלקה טובה. במצב של כעס עלול האדם להתנהל בצורה לא הגיונית ולא מבוקרת, גם לא ניתן לנחמו משום שהנחמה עלולה רק להחריף את המצב. גם למצב זה עלינו להפיק את הלקח הרלוונטי מימי בין המצרים. מחצות היום של תשעה באב ואילך אנו מזכירים את הנחמה שיש בחורבן ואת ניצני הגאולה המבצבים בינות לחורבות.

כאז כן בכל דור ודור עלינו לחזק את האמונה שהגאולה תבוא מכל וכל, למרות הקלקול הנורא. עלינו לשנן את עקרי אמונתנו בגאולה, שאמנם "אין סומכין על הנס" ועלינו למלא את חובתנו כדי לזכות לגאולת "אחישנה", ו"מי שסומך על הנס אין עושין לו נס". מאידך אנו חדורי אמונה שאם חלילה לא נזכה, בוא תבוא הגאולה "בעיתה", בחסדי שמים. גם אנו נשאב בע"ה עידוד ותקווה חוסן ואמונה. נאזור עוז, נעמוד איתן, ולמרות הקשיים נתקדם ונעלה מעלה מעלה. כמאמר הנביא³⁸: "כָּל קָלִי יוֹצֵר עֲלֵיךָ לֹא יִצְלַח וְכָל לְשׁוֹן תִּקְוִים אֶתְךָ לְמִשְׁפָּט תִּקְשָׁעִי זֹאת נִחַלְתָּ עִבְדֵי ד' וְצִדְקָתָם מֵאֵתִי נָאֵם ד'".

ויהי רצון שיקויים בנו במהרה מאמר הכתוב³⁹: "כִּי־אָמַר ד' צָבָאוֹת צוֹם הִרְבִּיעִי נְצוּם הִחְמִישִׁי נְצוּם הִשְׁבִּיעִי נְצוּם הִעֲשִׂירִי יִהְיֶה לְבֵית יְהוָה לְשִׁשׁוֹן וּלְשִׁמְחָה וּלְמַעֲדִים טוֹבִים וְהָאֶמֶת וְהַשְּׁלוֹם אֶהְבִּי".

שבקהילות יוצאי ארצות המזרח נוהגים לנקות את הבית מחצות היום ואילך ולהכין אותו לקראת הגאולה וכו'³⁵.

ח. הלקח לדורות

אחד מגדולי ההיסטוריונים של אומות העולם טען: ש"הלקח ההיסטורי היחיד שתקף לאורך כל ההיסטוריה הוא שאין מפיקים לקחים מן ההיסטוריה". כל כך הרבה צרות היה ניתן למנוע אם היו מופקים הלקחים מן ההיסטוריה. כדי לפיק את הלקח לדורות ולהפנים את המשמעות האקטואלית של הצומות לימינו. עלינו לפעול ברוח דבריו של "הנשר הגדול"³⁶:

יש שם ימים שכל ישראל מתענים בהם מפני הצרות שאירעו בהן כדי לעורר הלבבות ולפתוח דרכי התשובה ויהיה זה זכרון למעשינו הרעים ומעשה אבותינו שהיה כמעשינו עתה עד שגרם להם ולנו אותן הצרות, שבזכרון דברים אלו נשוב להטיב שנאמר (ויקרא כ"ו) "והתודו את עונם ואת עון אבותם וגו'".

חשבון הנפש שנעשה בצומות נועד להבטיח שלא נלקה ב"מעשה אבותינו שהיה כמעשינו עתה עד שגרם להם ולנו אותן הצרות", אלא נאזור כח ו"בזכרון דברים אלו נשוב להטיב". יש שני סוגים של מצבים וזמנים ולגביהם שני סוגים של הפקת לקחים: א. למצב של טרם פורענות כשעדיין ניתן לשנות. ב. במצב של פורענות כשאי אפשר כבר לשנות.

חשבון הנפש המעשי בכל צום מתאים למהותו של היום. בעשרה בטבת אנו מזכירים לעצמנו את לקחי העבר שמהלכי ההשגחה האלקית עושה עמנו חסד בכך שכאז כן גם עתה מהלכים מקולקלים ניתנים לתיקון, והכתובת נכתבת על הקיר (פעמים רבות אף ב"אותיות קידוש לבנה") פרק זמן ניכר בטרם הפורענות. כדי לתקן וליצור מפנה יש להתעשת, לגייס כוחות ולהתמסר. הלקח הוא שכל זמן שניתן עדיין לתקן עלינו לנקוט בכל דרך אפשרית וזוהי חובתנו. כאנשי אמונה עלינו להיות אקטיביסטים ולא לשבת בחיבוק ידיים. אולם פעמים רבות יש והכתובת נותרת על הקיר, בעלי היכולת להשפיע ולתקן אינם רואים, או שנוח להם להתעלם ולהתכחש, וההזדמנות לתקן מוחמצת³⁷. ב"ז בתמוז אנו מזכירים לעצמנו את התקופה של טרם פורענות כאשר ההזדמנות לתקן מוחמצת והתהליך עומד להכנס ל"אין מוצא" למצב בו נמנעת כל אפשרות להשפיע עליו, ואז זו ההזדמנות האחרונה להתעשת ולתקן. בט' באב אנו מזכירים לעצמנו את המאפיינים של הפורענות עצמה כאילו "מתו מוטל לפניו" את החורבן שבא לאחר שכל ההזדמנויות לתקן הוחמצו. בחשבון הנפש אנו אמורים לקבוע בלבנו את הלקח לדורות: כמה חשוב לפעול בזמן לבל תוחמץ השעה. אולם כאשר חשבון הנפש נעשה לאחר חורבן ופורענות -

³⁵ מנהגים סי' התודעה - פ' ל"ג: "נוהגים להכין את המאכלים לערב, רק אחרי חצות היום: רבים נוהגים שבתשעה באב אחרי חצות מסדרים את הבית ושטיפים את הרצפה, וזכר ורמזו לגאולה העתידה לבוא במהרה, ומסורת קבלה היא שבתשעה באב נולד המשיח".

³⁶ רמב"ם הלכות תעניות פרק ה הלכה א.

³⁷ כדוגמת רבי זכריה בן אבוקולס במקרה של "קמצא ובר קמצא" במס' גיטין דף נ"ו ע"א. שהיה גדול ישראל יכול להשפיע על תוצאות הארוע ונמנע מכך. ועיי' הקדמת הרב ישראלי זצ"ל לספרו "ארץ חמדה".

³⁸ ישעיה פרק נד יז.

³⁹ זכריה פרק ח יט.